

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНЦІВ ПІД ВПЛИВОМ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014–202? РОКІВ

THE POLITICAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS UNDER THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 2014–202? YEARS

Проаналізовано динаміку суспільно-політичних настроїв українців у період із 2014 до кінця 2024 р. Розглянуто динаміку довіри українців до державних та політичних інститутів: ЗСУ, президента, уряду, парламенту, поліції, прокуратури, Церкви, судів, місцевих органів влади. Установлено, що, незважаючи на кардинальні зміни в суспільно-політичних настроях, політична свідомість більшості українців усе ще переважно зосереджена на побутових питаннях. Досліджено особливості політичної свідомості населення на сучасному етапі розвитку України. Визначено, що зросла потреба громадян у мирі, стабільності, достатку та інших базових цінностях. Підкреслено, що політична свідомість має безпосередній вплив на політичні дії населення та визначає функціонування політичної системи України. Відзначено незначне, проте помітне зростання рівня задоволеності життям в українців навіть під час повномасштабної війни і переважання відсотка тих українців, які вірять у перемогу. Установлено відносно більшість тих, хто вірить у перемогу, перемога – це вигнання військ країни-агресора з усієї території нашої держави та відновлення кордонів станом на січень 2014 р. Висловлено припущення, що політична свідомість українців може трансформуватися у масову. Запропоновано шляхи запобігання цьому явищу: вживання комплексних заходів, спрямованих на підтримку психоемоційного стабілізування суспільства, робота над розвитком критичного мислення та побудовою об'єктивного інформаційного простору, зміцнення демократичних інституцій та верховенства права, розвиток політичної освіти та активної громадянської позиції українців. Установлено, що залобігання трансформації політичної свідомості у масову – це комплексне завдання, яке потребує постійних зусиль із боку влади, громадянського суспільства, ЗМІ та міжнародної спільноти.

Ключові слова: політична психологія, політична свідомість, політична культура, соціальні інститути, політичні настрої.

Analyzed the changes in the socio-political consciousness of Ukrainians from 2014 to 2024 and found that, despite a radical change in socio-political attitudes, the political consciousness of the majority of Ukrainians functions mainly at the everyday level. The dynamics of Ukrainians' trust in state and political institutions: the Armed Forces, the president, the government, the parliament, the police, the prosecutor's office, the church, courts, and local authorities are considered. The characteristics of the political consciousness of the population at the present stage of Ukraine's development have been identified and it has been found that the need for peace, stability, prosperity and other things has increased. It is emphasized that political consciousness influences the political actions of the population and determines the functioning of the political system of Ukraine. A slight, but noticeable increase in the level of life satisfaction among Ukrainians was established even during a full-scale war and the predominance of the unwinding of those Ukrainians who believe in victory. It has been established that the refusal of those who believe in victory, victory is the expulsion of the military aggressor country from the entire territory of our state and the restoration of borders as of January 2014. Ways to prevent the transformation of political consciousness into a mass one are proposed: the use of complex measures aimed at supporting the psycho-emotional stabilization of society, work on the development of critical thinking and the construction of an objective information space, the strengthening of democratic institutions and the rule of law, the development of political education and active citizenship of Ukrainians. It has been established that preventing the transformation of political consciousness into a mass one is a complex task that requires constant efforts on the part of the authorities, civil society, mass media and the international community.

Key words: political psychology, political consciousness, political culture, social institutions, political attitudes.

УДК 32.019.52

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.61.48>

Посвістак О.А.

д.психол.н.,
доцентка кафедри
філософії і політології
Хмельницький національний
університет

Шепелла В.Ю.

магістр
гуманітарно-педагогічного факультету
Хмельницький національний
університет

Паламарчук М.О.

магістр гуманітарно-педагогічного
факультету
Хмельницький національний
університет

Вступ. Аналіз зміни політичної свідомості українців в умовах російсько-української війни 2014–202? років є складним, але важливим завданням. Він має велике значення для розуміння динаміки українського суспільства, оцінки ефективності політики та підтримки демократичних інституцій. Це дає змогу ідентифікувати ключові чинники, які впливають на політичну свідомість, може допомогти передбачити майбутні політичні тенденції та краще підготуватися до них. Окрім того, аналіз зміни політичної свідомості дає змогу визначити, наскільки політика відповідає потребам та очі-

куванням українського суспільства, та ідентифікувати сфери, які потребують поліпшення. Проведений аналіз наукових досліджень [11; 12; 14; 15] дає змогу дійти висновку про детермінацію політичної поведінки українців переважно емоціями, швидкоплинними настроями, а не холодним раціоналізмом. Політичні події, такі як Майдан або перемога на виборах певних політиків, часто супроводжуються завищеними очікуваннями, які згодом змінюються розчаруванням. Це може призвести до дестабілізації політичної системи. Зважаючи на те, що політична свідомість тісно

пов'язана з функціонуванням політичної системи, вивчення настроїв українців щодо політичних процесів може допомогти зрозуміти характер взаємодії суспільства із владою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Політична свідомість є предметом наукових інтересів фахівців різних галузей науки. Класичні дослідження Г. Алмонда, С. Верби, М. Дюверже, М. Кроз'є лягли в основу сучасного наукового доробку. Говорячи про зарубіжних дослідників, насамперед варто згадати роботу колективу науковців Паризького центру політичних досліджень Школи дослідження комунікації в Амстердамі та Школи комунікації в Анненбурзі, опубліковану в 2024 р. Вони розробили причинно-наслідкову модель, яка розглядає складну динаміку між психологічними схильностями та політичними установками [1]. Актуальними для України сьогодні є аналіз проблем психологічної конструкції критичної свідомості мігрантів [3], аналіз способів підвищення політичної свідомості [4], співвідношення легітимності та політичної свідомості [5]. Останнім часом усе більше уваги приділяється аналізу ролі соціальних мереж у формуванні політичної свідомості. Facebook є домінуючою платформою соціальних мереж, що робить його предметом пильної уваги дослідників, які вивчають вплив цих платформ на політику [6–9], Twitter [2] тощо.

Говорячи про вітчизняних дослідників проблеми, слід згадати актуальні в контексті нашої роботи дослідження формування політичної свідомості особистості в умовах повномасштабної війни О. Венгер та О. Постол [11], аналіз С. Дембіцьким індивідуальних та соціетальних цінностей під час війни [12], вивчення змін політичної ідентичності українців під впливом війни Н. Кононенко та В. Зеленько [15], вивчення ролі політичної свідомості нового «Покоління X, Y, Z» у розбудові українського суспільства І. Цурканової [10] тощо. Останні дослідження свідчать про те, що українська наука активно розвивається в контексті світових трендів. Зокрема, українські вчені не оминають увагою актуальну тему впливу соціальних мереж на формування політичної свідомості, проводячи власні дослідження у цій галузі (О. Заславська) [13], вивчають еволюцію політичних орієнтирів українського суспільства (О. Посвістак) [16] тощо.

Метою дослідження є аналіз зміни суспільно-політичної свідомості українців із 2014 до початку 2024 р. та визначення особливостей політичної свідомості українців на сучасному етапі.

Політична система формує у людей певні знання, цінності, переконання та емоції, що загалом становлять політичну свідомість. Ці компоненти формуються протягом життя під впливом оточення та участі в політичному

житті. Впливати на владу суспільство може через вибори, протести чи підтримку політики. Тому вивчення динаміки суспільно-політичної свідомості є важливим для збереження стабільності, адже воно дає змогу виявляти проблеми та коригувати політику. Вплив політичної свідомості суспільства на політичні відносини як усередині країни, так і на міжнародній арені є незаперечним. Для кращого розуміння сутності та особливостей політичної свідомості важливо проаналізувати політичну культуру, яка є її складником, а також структуру орієнтацій, що формуються на основі оцінки громадянами політичної ситуації у країні та діяльності влади. Ці орієнтації можна поділити на три групи. Когнітивні орієнтації ґрунтуються на знаннях індивіда про політичну систему, її роль, функції, рішення, дії, можливості та способи впливу на прийняття політичних рішень. Емоційні орієнтації охоплюють почуття, пов'язані з політичною системою, її структурою, роллю, функціями та політичними діями. Оцінні орієнтації складаються із суджень, поглядів та уявлень про політичну систему, її роль та функції, ґрунтуючись на інформації та емоціях. Важливо зазначити, що політична свідомість та політична культура тісно пов'язані та взаємодоповнюють одна одну. Аналіз цих двох феноменів дає можливість глибше зрозуміти політичні процеси та тенденції у суспільстві.

Під час дослідження динаміки суспільно-політичної свідомості важливо проаналізувати активність українців на виборах. Явка виборців – це один із ключових показників політичної участі, який дає можливість відстежити динаміку зацікавленості громадян у політичних процесах.

Низька явка на президентських виборах 2014 р. (близько 60%) свідчила про пасивність населення. Зростання явки до 73% на виборах 2019 р. дає підстави говорити про ймовірне збільшення політичної активності, однак не можна однозначно стверджувати, що це свідчить про безпосереднє зростання політичної свідомості. Зростання явки може бути зумовлене й іншими чинниками, наприклад зміною політичного клімату, зацікавленістю в конкретних кандидатах або емоційним підйомом у суспільстві. Аналізуючи стан політичної свідомості українців, Г. Зеленько та Н. Кононенко [15] доводять наявність кризи ідентичності: низький рівень довіри до політичних партій, громадських організацій та державних інституцій, суспільна аномія, а також радикалізація політичної сцени. Окрім того, існують різкі та часто протилежні зовнішньополітичні орієнтації, відсутність усвідомлення власної громадянської ідентичності, самоідентифікація за регіональною ознакою, криза мовної та релігійної ідентичності. Саме криза ідентичності призвела до різкого зростання популістичних настроїв та широкого

розчарування в суспільстві. Ці настрої досягли кульмінації під час президентських та парламентських виборів 2019 р. Виборці тоді зробили ставку на Володимира Зеленського, несистемного кандидата без досвіду роботи в політиці. Він балотувався від партії «Слуга Народу», яка була створена впоспіх як політичний проект. Саме масова недовіра до традиційних інститутів і політиків стала ключовою причиною феномену Зеленського.

Проведений аналіз опитувань громадської думки [17–23] та наукових досліджень [10–16] дає змогу виокремити особливості політичної свідомості українців. Насамперед, це низький рівень довіри до державних інституцій: населення не вірить, що влада здатна ефективно вирішувати проблеми та захищати інтереси громадян; окрім того, існує глибока недовіра до державних органів, адже люди не впевнені, що ті діють на благо суспільства. Динаміка довіри до державних та політичних інституцій в Україні (2014–2024) змінювалася по-різному (табл. 1). Зазвичай довіра до президента завжди зростала одразу після виборів, а потім знижувалася до мінімальних значень у кінці каденції. Щоправда, опитування фіксують різке зростання довіри до президента на початку повномасштабної війни (84%), однак до початку 2024 р. її рівень стрімко падає (54%). Разом із тим зазначимо, що це все одно один із найвищих показників за роки незалежності. Довіра до уряду традиційно корелює з довірою до президента. Довіра до парламенту традиційно залишається досить низькою. Вона трохи зросла після революції 2014 р. – до 8,6%, на початку повномасштабної війни – до 35%, однак відразу після зростання розпочалося стрімке падіння. Довіра до прокуратури та судів як до, так і після 2014 р. постійно перебувала на дуже низькому рівні – лише 5–7%, однак можемо відзначити три точки підйому, пов’язані з президентськими виборами 2019 р., початком повномасштабної війни

і початком 2024 р. (табл. 1). Довіра до поліції так само змінювалася хвилеподібно і зростала у виокремлених вище точках до 45%, 58% і 58% відповідно. Найвищий рівень довіри українці висловлюють Збройним силам. А з початку повномасштабної війни армія має у суспільстві абсолютну довіру: відсоток підтримки тримається на рівні 95–96%.

Ще однією особливістю є ігнорування законних способів розв’язання конфліктів: люди часто вдаються до радикальних дій та емоційних реакцій замість того, щоб шукати конструктивні шляхи вирішення проблем. Свідченням пріоритету емоційних регуляторів політичної діяльності є прийняття українцями політичних рішень під впливом емоцій, а не внаслідок критичного аналізу. Об’єктивна оцінка ситуації поступається впливу емоцій гніву, страху або обурення.

Результатом аналізу довіри до державних та політичних інститутів може бути висновок про тенденцію до недовіри до політичних інституцій. Це підтверджують численні дослідження, які свідчать про те, що значна частина населення розчарована в діях влади. Недовіра українців до політичних структур, які вони самі обирають, стає стійкою тенденцією. Ця недовіра виникає вже одразу після виборів. Окрім того, українці схильні до персоніфікації політики. Під час виборів вони голосують не так за програму партії чи ідеологію, як за конкретного лідера та очолювану ним партію. Це свідчить про те, що в політичній поведінці українців емоції домінують над раціональним мисленням. Їхня політична свідомість нестабільна. Оскільки рівень політичної свідомості населення значно впливає на політичну систему й життя суспільства, важливо не лише враховувати цю тенденцію, а й шукати ефективні способи її корекції.

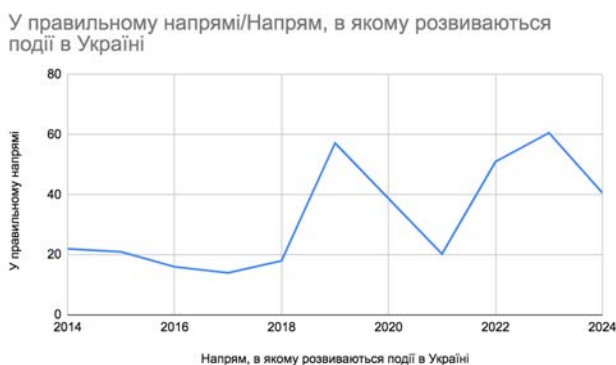
Відповідь на багато питань стосовно стану політичної свідомості українців дає вивчення того, що, на їхню думку, найбільше загрожує Україні. Результати опитування, проведеного

Таблиця 1
Динаміка довіри українців до державних та політичних інститутів (2014–2024 рр.), % [17; 22; 23]

Державні та політичні інститути	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
ЗСУ	39,7	41,0	41,8	46,0	43,0	71	66	72	96	96	95
Поліція	6,5	6,5	12,1	22,8	12,5	45	34	30	58	41	58
Прокуратура	4,8	5,2	5,7	9,2	8,1	18,7			21	9	25
Суди	5,3	6,2	6,4	7,9	7,1	12,9	7,4		25	12	18
Президент	33,9	17,6	10,6	11,2	7,8	62	32	27	84	62	54
Верховна Рада	8,6	8,3	5,7	5,3	4,7	13,4	12	11	35	15	23
Уряд	17,2	8,7	6,5	7,1	7,2	38,8	14	14	52	26	29
Місцеві органи влади	18,7	16,1	19,8	27,9	18,4						43
Церква						65	55	51	44	38	61

у лютому 2024 р. соціологічною групою «Рейтинг» спільно з Міжнародним республіканським інститутом, свідчать, що наші співвітчизники найбільшу загрозу вбачають у корупції (51% опитаних), а воєнну агресію Росії ставлять на друге місце (46%). Небезпечними також вважають економічну кризу та її наслідки (11%), відсутність кваліфікованих менеджерів в уряді та органах державної влади (10%), безвідповідальність влади (4%). Для порівняння: у 2019 р. українці найбільше побоювалися масового виїзду українців за кордон (56%), економічного занепаду (45%), погіршення здоров'я нації, повномасштабної війни з Росією, зростання злочинності тощо (від 30% до 40%) [21].

У 2024 р. більшість українців (40,6%) усе ще переконана, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі. Для порівняння: 22% – у 2014 р., 15% – у 2015 р., 16% – у 2016 р., 14% – у 2017 р., 18% – у 2018 р. Діаграма 1 фіксує найвищі показники у 2019 та 2023 рр.

Діаграма 1. Оцінка українцями напрямку руху подій у країні [20]

Водночас на початку 2024 р. 38,0% опитаних були переконані, що події в Україні роз-

виваються у неправильному напрямі. Починаючи з 2014 р. ця цифра змінювалася так: 58% – у 2014 р., 68% – у 2015 р., 67% – у 2016 р., 74% – у 2017 р., 70% – у 2018 р. [19]. Опитування фіксують найнижчий показник у 2019 р.

Українці емоційно реагують на зміни в державі. Табл. 2 демонструє, що їхні оцінки напрямку розвитку країни швидко змінюються. Ці зміни залежать від того, наскільки події відповідають очікуванням людей. Наприкінці 2019 р. вперше зафіксовано однакову частку респондентів, які вважають, що Україна рухається у правильному напрямку, та тих, хто дотримується протилежної думки. Це суттєво відрізняється від ситуації на момент приходу до влади нового керівництва. Далі фіксуємо подальше зниження позитивних настроїв населення, згодом, на початку повномасштабної війни, бачимо сплеск позитивних настроїв з їх подальшим зниженням із початку 2024 р.

Хвилеподібно змінюється частка тих, хто переконаний, що Україна здатна подолати існуючі проблеми та труднощі протягом найближчих кількох років (2021 р. такі становили 17,7%, у 2022 р. – 40,6%, у 2023 р. – 49,4%, а за даними опитування 2024 р. – 32,8%). Така сама тенденція характерна для тих, хто вважає, що країна здатна їх подолати у більш віддаленій перспективі: йдеться про 54,4%, 42,6%, 35,9% і 42,2% відповідно та що не спроможна їх подолати: 17,6%, 5,2%, 3,4% і 9,0% відповідно (табл. 3).

Аналіз опитувань громадської думки дає змогу дійти висновку про те, що за останні десять років, до початку повномасштабної війни, рівень задоволеності життям в українців поступово зростав. У 2017 та 2022 рр. він був вищим, ніж у 2011 р., сягнувши 5,1 та 5,2 бали відповідно за 10-бальною шкалою, де 1 означає абсолютне невдоволення, а 10 – абсолютне задоволення життям. Однак

Таблиця 2

Оцінка українцями напрямку руху подій у країні [20–23]

Напрямок, у якому розвиваються події в Україні	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2021	2022	2023	2024
У правильному	22	21	16	14	18	57,2	20,3	51,0	60,6	40,6
У неправильному	58	60	67	74	70	16,8	65,5	27,8	21,0	38,0
Важко відповісти	21	-	17	12	12	26,0	14,2	21,3	18,5	21,4

Таблиця 3

Як Ви вважаєте, чи здатна Україна подолати існуючі проблеми та труднощі? [22; 23]

	Здатна подолати протягом найближчих кількох років	Здатна подолати у більш віддаленій перспективі	Не здатна	Важко відповісти
2021 р.	17.7	54.4	17.6	10.3
2022 р.	40.6	42.6	5.2	11.6
2023 р.	49.4	35.9	3.4	11.3
2024 р.	32.8	42.2	9.0	16.1

у січні 2024 р. порівняно з 2022 р. цей показник дещо знизився – до 4,7 бали, а вже у березні 2024 р. спостерігалось певне зростання, яке сягнуло 4,9 бали [24].

Важливим для розуміння тих змін, що відбуваються у свідомості українців, є дослідження їхнього ставлення до перемоги. У березні 2024 р. переважна більшість українців (83%) очікувала на перемогу у війні. Цей показник трохи вищий на Заході країни (87,5%) порівняно зі Сходом та Півднем (78%). Не вірять у перемогу 11% опитаних, причому найменше число таких людей на Заході (8%) та найбільше – на Сході (15%). Порівняно з попередніми опитуваннями очікувані терміни перемоги стають більш розмитими. За даними останнього опитування, лише 22% з тих, хто вірить у перемогу, очікують її до кінця цього року. Натомість у лютому-березні 2023 р. 50% респондентів прогнозували перемогу до кінця 2023 р. 34,5% опитаних вважають, що перемога настане через 1–2 роки. Цей показник також трохи вищий, ніж у лютому-березні 2023 р. (26%). 17% опитаних очікують на перемогу протягом 3–5 років (7% у лютому-березні 2023 р.), 4% – протягом 5 років і більше (1% у лютому-березні 2023 р.), а 0,8% – «навіть чи за мого життя» (0,4% у лютому-березні 2023 р.). Кількість людей, які не знають, коли саме очікувати на перемогу, також зросла. Цей показник становить 21% порівняно з 15% у лютому-березні 2023 р. [24].

Надзвичайно гострим є питання про те, що можна вважати перемогою. Для 45,5% тих, хто вірить у перемогу, перемога – це вигнання військ країни-агресора з усієї території нашої держави та відновлення кордонів станом на січень 2014 р. Для 23% перемога пов'язана із знищенням російської армії та розпадом Росії. Для 11% перемога – це відновлення статус-кво станом на 23 лютого 2022 р., для 9% – звільнення усієї території України, крім Криму, а для 6% – припинення війни, навіть за умови перебування російської армії на територіях, захоплених унаслідок повномасштабного вторгнення [25].

У процесі аналізу наведених вище даних постає питання: чи можна політичну свідомість українців назвати масовою? Масовій політичній свідомості притаманні емоційна зарядженість, спрощеність складних питань, нетерпимість до інакомислення, відсутність критичного мислення тощо. Можна говорити про схильність до сильних емоцій, таких як гнів, страх або ненависть, які можуть затьмарити критичне мислення. Складні політичні та соціальні проблеми зводяться до простих чорно-білих уявлень, що веде до поляризації та упередженості. Індивіди з масовою свідомістю часто не сприймають альтернативні точки зору і можуть удаватися до агресії або насильства проти

тих, хто з ними не згоден. Окрім того, індивіди схильні сліпо довіряти харизматичним лідерам або авторитетним фігурам, навіть якщо їхні дії або слова суперечать здоровому глузду чи моральним нормам. Масова політична свідомість функціонує на рівні підсвідомості. Проведений аналіз результатів опитувань громадської думки свідчить, що політична свідомість українців на сучасному етапі нестійка, політичні погляди змінюються хвилеподібно. З огляду на це, проблема підняття її рівня стає все гострішою. Війна, безумовно, створює сприятливі умови для трансформації політичної свідомості у масову. Нервозність, страх, гнів, розчарування, відчуття несправедливості та невпевненості у майбутньому можуть штовхати людей до спрощеного сприйняття дійсності, емоційних реакцій, сліпого довірення авторитетам та некритичного ставлення до інформації. Щоб протистояти цим тенденціям, важливо вживати комплексних заходів, спрямованих на підтримку психоемоційного стабілізування суспільства – це і забезпечення доступності психологічної допомоги для людей, які постраждали від війни, проведення інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення психологічної стійкості населення, пояснення механізмів психологічного впливу та навчання методам самопомоги, створення атмосфери єднання та підтримки шляхом розширення та зміцнення соціальних мереж, волонтерських рухів, груп взаємодопомоги, що сприяють єднанню людей та почуттю спільності. Працювати над розвитком критичного мислення та створення об'єктивного інформаційного простору через боротьбу з дезінформацією та пропагандою, підтримку незалежних ЗМІ та розвиток медіаграмотності може стати ще одним кроком на шляху до запобігання масовізації політичної культури. Так само ефективною може стати робота, спрямована на зміцнення демократичних інституцій та верховенства права: забезпечення прозорості та підзвітності влади, боротьба з корупцією тощо. І найважливішим вважаємо розвиток політичної освіти та заохочення активної громадянської позиції для підвищення рівня політичної культури громадян України. Саме через політичну освіту можна ефективно закріпити у свідомості такі важливі поняття, як «відповідальність», «політична активність», «законослухняність», «толерантність» тощо.

Висновки. Проведений аналіз опитувань громадської думки та наукових досліджень дає змогу дійти висновку про хвилеподібну зміну настроїв в українському суспільстві. Війна, безумовно, оголила й загострила існуючі проблеми. Переважання емоцій над раціональним, несформоване критичне мислення, апатія до політики та брак знань у цій сфері створюють сприятливий ґрунт для маніпу-

ляцій. Завдання побудови демократичного суспільства потребує від кожного громадянина усвідомлення власної відповідальності за долю країни. Тому формування політичної свідомості та культури поведінки за допомогою політичної освіти стає нагальною потребою. Важливо вживати комплексних заходів, спрямованих на підтримку психоемоційного стабілізування суспільства, працювати над розвитком критичного мислення та побудовою об'єктивного інформаційного простору, дбати про зміцнення демократичних інституцій та верховенства права, розвивати політичну освіту та активну громадянську позицію українців. Слід зазначити, що запобігання трансформації політичної свідомості у масову – це комплексне завдання, яке потребує постійних зусиль із боку влади, громадянського суспільства, ЗМІ та міжнародної спільноти. Лише спільними зусиллями можна створити атмосферу, у якій люди зможуть критично мислити, об'єктивно оцінювати інформацію, діяти відповідально та сприяти розвитку демократії.

ЛІТЕРАТУРА:

- Arceneaux K., Bakker B.N., Fasching N., Lelkes Y. A critical evaluation and research agenda for the study of psychological dispositions and political attitudes. *Political Psychology*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1111/pops.12958>
- Birmingham A., Smeaton A.F. 'Classifying sentiment in microblogs: is brevity an advantage?'. In *Proceedings of the 19th ACM international conference on Information and knowledge management, CIKM*. New York, 2010. P. 1833–1836.
- Cadenas G.A., Liliana Campos L., Minero L. The psychology of critical consciousness among immigrants. *Current Opinion in Psychology*. 2022. Vol. 47. URL: <http://surl.li/uagky>.
- Sauviat L. In search for political consciousness: the role of workers' education. *International Labour Office ; Global Labour University (GLU)*. 2015, 36. P. 71– 92.
- Shokri M. Legitimacy and Theory of Political Consciousness: Evaluating Political Act of Aggression. *Journal of Political Sciences & Public Affairs*, 2016, 4(1). P. 2–8.
- Tariro N. Building Political Consciousness and Ideology through Social Media. *World Youth Movement for Democracy*. 2018. URL: <http://surl.li/uagsv>
- Zúñiga G., Jung N., Valenzuela S. Social media use for news and individuals' social capital, civic engagement and political participation. *Journal of Computer- Mediated Communication*, 2012, 17(3). P. 319–336.
- Miller V. Phatic culture and the status quo Reconsidering the purpose of social media activism. *The International Journal of Research into New Media Technologies*, 2017, 23(3). P. 1–19.
- Oremus W. Who Controls Your Facebook feed. *Slate*. 2016. URL: <http://surl.li/uagtm>
- Цурканова І. Політична свідомість нового «Покоління X, Y, Z» у розбудові українського суспільства. *Регіональні студії*. 2022. № 29. С. 110–113.
- Венгер О., Постол О. Формування політичної свідомості в умовах повномасштабної російсько-української війни. *Філософія політики*. 2023. № 16(93). С. 95–102.
- Дембіцький С. Індивідуальні та соціальні цінності під час війни: актуальність, структура та вплив. *Національна безпека і оборона*. 2022. № 3–4. С. 93–102.
- Заславська О.О. Засоби масової інформації як інструмент моделювання політичної свідомості у виборчій кампанії (на матеріалах президентських і парламентських виборів 2004–2006 рр.) : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2008. 17 с.
- Зайко Л.Я. Мас-медіа як чинник формування суспільної свідомості: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Житомир, 2019. 17 с.
- Зеленько Г., Кононенко Н. Як російська військова агресія змінила політичну ідентичність українців. *Національна безпека і оборона*. 2022. № 3–4. С. 108–114.
- Посвістак О.А. Зміни суспільно-політичних настроїв українців з 2014 до середини 2019 р. *Гілея*. 2020. № 148(9). С. 64–68.
- Пресреліз «Моніторинг 2018: основні тенденції змін громадської думки (13–29 вересня 2018 р.)». URL: <http://surl.li/uagor>
- Пресреліз «Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків (1–7 листопада 2019 р.)». URL: <http://surl.li/uagox>
- Пресреліз «Підсумки-2018: громадська думка (19–25 грудня 2018 р.)» URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka>
- Пресреліз «Підсумки-2019: громадська думка (13–18 грудня 2019 р.)». URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2019-gromadska-dumka>
- Пресреліз «Українці назвали найбільш актуальні загрози: опитування (19–22 жовтня 2019 р.)». URL: <http://surl.li/uagrđ>
- Пресреліз «Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2023 роках». URL: <http://surl.li/uagrñ>
- Пресреліз «Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024 р.)». URL: <http://surl.li/uaffi>
- Пресреліз «Оцінка ситуації в економічній сфері, соціальне самопочуття громадян, віра в перемену (січень 2024 р.)». URL: <http://surl.li/uafefz>
- Пресреліз «Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, віра в перемену, ставлення до виборів (березень 2024 р.)». URL: <http://surl.li/uafkc>